

Legături artistice și culturale între Țara Maramureșului și celelalte ținuturi românești în secolul al XVIII-lea

---

MARIUS PORUMB,
IOAN AUREL POP

În contextul istoriei, culturii și artei românești, Maramureșul, cel mai nordic ținut al României, ocupă un loc de primă importanță. Țara Maramureșului a exercitat o deosebită atracție, atât pentru cercetătorii istoriei medievale românești, cât și pentru etnografi, lingviști, sociologi, istorici ai artei și culturii. Primele cercetări au fost întreprinse încă în cursul secolului al XIX-lea, continuate apoi în prima jumătate a secolului nostru. O bogată literatură referitoare la istoria și fenomenul cultural-artistic maramureșean, la oamenii și locurile de aici, a apărut în ultimii ani.

La sfârșitul secolului al XVII-lea se deschide o nouă etapă în istoria Transilvaniei — cucerirea și integrarea principatului în Imperiul habsburgic. În anii de la sfârșitul celui de-al XVII-lea veac și în primii ani ai secolului următor, atât în Transilvania cât și în Maramureș, datorită frământărilor politice și sociale, condițiile sînt neprielnice unor susținute manifestări culturale și artistice¹. Acțiunea de atragere a românilor la catolicism, inițiată în 1697, urmarea de fapt transformarea majorității populației Transilvaniei în cetățeni devotați imperiului. Drept recompensă se promiteau o serie de avantaje economice și social-politice. Această acțiune de catolicizare a populației românești a stîrnit și efecte contrare celor scontate de Curtea imperială veneză. Legăturile cu Moldova și Țara Românească se intensifică acum și datorită măsurilor luate pentru sprijinirea ortodoxiei de către cele două principate. O dovadă a acestor intense legături, întărite de ofensiva catolicizării, este scrisoarea guvernatorului Kornis din 18 noiembrie 1726, prin care episcopul Maramureșului Dosoftei este chemat înaintea guvernului: „... domnul episcop român al Făgărașului, baron

1. *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970, p. 173.

Ioan Nemeș Patachi se plînge înaintea guvernului împotriva călugărului neunit, totodată arhimandrit, cu numele Dosofteiu, care (...) trecînd din Maramureș în Moldova, acolo a fost consacrat episcop și, venind apoi iarăși în Maramureș, a sporit și sporește fără nici o cauză dreaptă numărul preoților neuniți, sfințind preoți români în taină, noaptea...².

Incepînd cu al doilea sfert al secolului al XVIII-lea, Transilvania și Maramureșul prezintă fenomenul unei intense activități artistice românești. În special în lumea satelor, activitatea artistică cunoaște în acest secol o efervescentă nemaiîntîlnită. În toate ținuturile românești se formează centre de zugrăvi, ce împodobesc noile ctitorii, biserici de lemn sau de piatră. Meșteri din Transilvania sau Maramureș învață arta picturii în centrele tradiționale din Moldova și Țara Românească.

Legăturile de ordin spiritual ce existau între românii de pe cele două versante ale Carpaților sînt confirmate prin largă circulație a cărților ieșite de sub teascurile tiparnițelor de peste munți, ce pătrund pînă în cele mai îndepărtate locuri ale ținuturilor transilvănene ori maramureșene.

Relațiile directe întreținute cu diferite centre de cultură din Moldova și Țara Românească îmbrăcau în această perioadă haina ecleziasitică, fiind de fapt continuarea mai vechilor legături permanente ce nu cunoșteau nici granițe și nici opreliști. Amintim în acest context dăruirea unui potir de argint în anul 1716, pe care „îl închină și îl prinosese Măria Sa luminatul Domn al Țării Românești, Io Ștefan Cantacuzino Voievod” probabil mănăstirii maramureșene de la Moisei³, mărturie — simbol al atenției acordate de domnitorii români ținuturilor de dincoace de Carpați.

Pentru Transilvania primei jumătăți a veacului al XVIII-lea, monumentele de arhitectură și pictură ale Țării Românești reprezentau modele demne de urmat, nu numai din motive de ordin religios ci și pe baza unor temeuri valorice, arta epocii brîncovenești fiind considerată o culme a stilului românesc, ce se afirma cu prestigiu în toate provinciile din jurul arcului carpatic. Ni se pare deosebit de semnificativă alegerea de către Ioan Inochentie Micu pentru pictarea iconostasului catedralei din Blaj a unui zugrav din Țara Românească, considerat a fi între cei mai talentați iconari ai vremii⁴. Marele luptător pentru drepturile neamului românesc menționa expres în contractul încheiat cu Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari: „Cum numitul zugrav toată tîmpla sau catapeteasma bisericii ... cu mare cuviință și frumoase precum în Țara Românească la Cozia și la Hurez se află...⁵. Contractul prevedea, de asemenea, ca pe lângă zugravul venit din Țara

2. Al. Czipile. Documente privitoare la episcopia din Maramureș, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, 1915—1916, seria II-a, tom. XXXVIII, p. 363.

3. I. Birlea. *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 165. Credem că acest potir căsît la Săcel (în apropierea Mănăstirii Moisei) a fost donat inițial Mănăstirii Moisei, cu toate că această nu avea hramul Înălțarea Domnului, cum se menționează în inscripția ce donare. În satul Biserica Albă, unde se află un vechi monument de arhitectură, presupus loc de donație pentru acest potir (vezi V. Ursu, *Un document inedit privind relațiile Chioarului cu țările române în evul mediu*, în *Marmația*, IV, 1978, p. 79, nota 14), desi biserica avea hramul amintit nu era însă așezămînt monahal.

4. Marius Porumb, *Zugrăvi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj Napoca*, XIX, 1976, p. 105.

5. Ioana Cristache Panait, *Un zugrav din Țara Românească în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 1971, tom. 16, nr. 2, pp. 325—327.

Românească să învețe arta picturii și un transilvănean. Faptul are o semnificație și o importanță deosebită pentru evoluția ulterioară a artei românești din Transilvania. Deși nu știm în ce măsură s-a realizat prevederea contractului menționată mai sus, este cert că, după exemplul de la Blaj, într-o serie de biserici, mici lăcașuri de țară din aproape toate regiunile Transilvaniei, au pictat adesea meșteri din Țara Românească și nu rareori transilvăneni, exponenți ai unui stil hrâncovenesc local, ce-și continuă evoluția chiar și în veacul următor⁶.

Maramureșul, prin poziția sa geografică și prin evoluția sa istorică gravă, datorită legăturilor sale de ordin spiritual și în special cultural-artistic, spre Moldova. Influențele artistice cele mai numeroase, în veacurile anterioare, veneau de la răsăritul arcului carpat, în cazul multor monumente maramureșene fiind sesizabilă participarea efectivă a unor artiști moldoveni.

În veacul al XVII-lea, în propagarea unor intense relații cu Moldova, un rol deosebit de însemnat a avut Mănăstirea Moisei, important centru cultural și artistic, în care a funcționat o școală locală de pictură⁷, ai cărei zugravi au realizat opere nu numai la monumentele din Maramureș, dar și pe valea Someșului, în Țara Năsăudului ori în ținutul Lăpușului. Moiseiul a fost în veacul al XVIII-lea și un centru de rezistență împotriva unirii românilor cu biserica Romei. Indemn și sprijin în această acțiune de păstrare a vechii credințe venea la 1759 din Moldova, de unde Calistrat, egumenul Mănăstirii Putna, cere maramureșenilor să reziste în apărarea „pravoslavniciei credințe” și numește egumen la Moisei pe chir Teofan⁸. O altă dovadă a legăturilor pe care le întreținea acest centru monahal este că la sfârșitul celui de-al XVII-lea veac, când egumen era Timotei Brașoveanu⁹, Mănăstirea Moisei deținea un număr important de cărți manuscrise ori tipărituri din Moldova și Țara Românească sau din alte ținuturi locuite de români: *Antologhion* din Iași, *Catavasier*, *Menologhion* și *Penticostarion* din Blaj, *Evangelhie* din București, *Euhologhion* din Tîrgoviște, *Liturghier* de la Sibiu etc.¹⁰.

În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, mănăstirea de la poalele Pietrosului primea cărți din Moldova, trimise de însuși „Vlădica Chir Varlaam ot Rădăuți”¹¹, cum menționează inscripția de donare. În această epocă se perindă pe la Moisei un mare număr de moldoveni, unii dintre ei cărturari, ca acel ieromonah Gheorghie de la Mănăstirea Neamțului, prezent aici în anul 1737¹², ori ca monahul Tănase, tot din Moldova, care menționează pe un *Triodion* slavon: „... să se știe când am șezut aici (la) mă-

6. Vasile Drăguț, *Arta hrâncovenească*, București, 1971; Marius Porumb, Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari în *Acta Musei Napocensis*, XIV, 1977, p. 403; Idem, Ștefan Zugravul autorul timplei comandate de Inochentie Micu Clain, în *Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj Napoca, 1974, pp. 486—491.

7. Marius Porumb, *Pictura icoanelor din Moisei și iradierea ei în zonele înconjurătoare în veacul al XVII-lea*, în *Marmafia*, IV, 1978, pp. 327—339.

8. Al. Cziple, *Op. cit.*, pp. 375—376.

9. Ioan Birlea, *Op. cit.*, p.132.

10. Vezi inscripțiile de pe cărți la Ioan Birlea, *Op. cit.*, pp.131—134.

11. Idem, p. 132.

12. *Ibidem*. Pe un Minei de la Moisei se afla următoarea inscripție citată de Birlea: „Eramonah Georghia, si/Vnta minăstirea Neamțulu, din Moldova, vie/t/ 7245, iară de la Hristo/s 1737, april 7; scris-am eu Ioanu diacu, am scris, când am șezut aici la minăstire.”

năstire la Moisiu jumătate de an, în zilele prealuminatului Domn Ioan Nicolae Voivod (Mavrocordat), ... Nichifor, mitropolit Țării Moldovii; apucându-mă iarna aice, în Țara Maramurăș, am șezut aice la mănăstire la Moiseiu. . . 1745 meșt. martie 25 zile"¹³.

Cam în aceiași perioadă făcea o însemnare „Grigore diiacu Seliștei de la Ardeal”¹⁴, mărturie a unor legături ale maramureșenilor și cu sudul Transilvaniei. În anul 1779 Andrei, arhimandritul Mănăstirii Moldovița, vizita și el Moiseiul¹⁵.

Însemnările de pe cărți aduc în atenție un gust pentru cărturărie, caracteristic pentru veacul al XVIII-lea în mai toate ținuturile românești și aflat în acord cu strădania de luminare, prezentă pe spații întinse ale continentului european. Unitatea culturală românească este demonstrată și de circulația cărții. Astfel, în secolul al XVIII-lea sînt atestate în Maramureș zeci de cărți tipărite la Rîmnic, București, Iași, Blaj, Rădăuți, Buzău, Țîrgoviște, Sibiu¹⁶. În același ținut românesc au activat și o seamă de copiști, precum Ștefan Moldoveanul, „dascăl din Dragumirești”, Ilie Popovici din Iași, Vasile Moldoveanul; de asemenea, este cunoscută și prezența unui legător de cărți din Moldova, anume Ioniță Voița, care la 14 august 1766 scrie o însemnare pe o Evanghelie tipărită la Iași și aflată în satul Mara. A legat cărți în Călinești, Sîrbi, Hărniciești și în alte sate¹⁷.

Larga receptare în Maramureș a cărților tipărite în centrele extracarpatice evidențiază unitatea limbii românești, intensitatea crescîndă a conștiinței naționale, într-o vreme cînd lupta românilor pentru drepturi politice cunoaște o etapă superioară în Transilvania.

Meșteșugul și arta pe care maramureșenii le-au pus în construirea caselor și a porților se regăsesc și la bisericile de lemn edificate de-a lungul veacurilor. În Maramureș se află monumentele cele mai reprezentative ale arhitecturii de lemn din țara noastră, adevărate capodopere ale genului, fiind fără îndoială o culme a artei de a construi în lemn de pe continentul european¹⁸.

Numeroase biserici de lemn, ce sînt datate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, reprezintă de fapt tipuri arhitectonice mai vechi cu cîteva secole. În mod frecvent bisericile erau construite pe același loc unde fusese și înainte mai vechiul lăcaș de cult, iar reparațiile și restaurările se făceau treptat prin înlocuirea unor grinzi sau a șindrilei, forma arhitectonică și chiar unele detalii decorative păstrîndu-se aidoma. Aceste transformări de-a lungul veacurilor au dus la corecții în elevație și elementele formale, explicîndu-se astfel perfecțiunea acestor importante monumente, pline de sobrietate și eleganță, ca un „rezultat al unei activități de creație continuă a generațiilor de meșteri”.

13. *Idem*, p. 134.

14. *Ibidem*.

15. „Adecă eu smeritul Andrei arhimandritul de la Moldovița am venit la mănăstirea Moisei, unde este ctitor preotul Ionaș, fiul popii Mihai VI. 1779”; *Ibidem*.

16. Aurel Socolan, *Circulația cărții vechi românești în nord-vestul Transilvaniei*, în *Marmația*, I, 1969, pp. 30—31.

17. Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericilor ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu 1968, pp. 119—120.

18. Tancred Bănăteanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei*, București, 1969, p. 84.

Din punct de vedere al planimetriei la bisericile de lemn maramureșene se constată unitate de concepție, edificiile fiind ridicate pe sistemul de plan folosit de întreaga arhitectură medievală românească și caracteristică cultului ortodox.

Alături de dispoziția planimetrică tradiționalist maramureșeană întâlnim și forme de excepție ale planului, ca de pildă la biserica de lemn din Călinești (Susani), monument de tip treflat singular în arhitectura de lemn a Maramureșului. Biserica a fost ridicată în anul 1784, așa cum arată o inscripție de deasupra ușii de intrare: „Să știe că atunci vreme s-a făcut această sfântă biserică. Anul Domnului 1784”,¹⁹ fiind ridicată pe locul unui monument mai vechi, amintit documentar în anul 1712. Forma planului bisericii din Călinești (Susani) este neobișnuită în Maramureș, ea fiind de evidentă influență moldovenească. Este interesant de evidențiat faptul că edificiul s-a ridicat în timpul când preot în Călinești era Filip Opreș (mort în 1795), care fusese hirotonit la Iași de mitropolitul Moldovei Antonie în anul 1733.²⁰ Este firesc ca odată întors acasă în Maramureș, învățacelul de la Iași, devenit paroh al Călineștilor să încerce introducerea unor elemente noi în construcția bisericii pe care o inițiază în satul de pe valea Coșăului. Planul edificiului amintește de bisericile de piatră de plan triconc din Moldova, dar și de monumente ale arhitecturii de lemn de formă treflată din regiunile de la răsăritul Carpaților.²¹ Pronaosul bisericii de lemn din Susani, Călineștiului este de formă poligonală, evocând prototipuri arhitectonice frecvente în Moldova vecină, dar și din arhitectura tradițională de lemn a altor zone românești.

Așezat la hotarul dintre două sfere cultural artistice diferite, într-o zonă de contact cu lumea medievală occidentală, Maramureșul a rămas totuși fidel concepțiilor artistice ortodoxe din ambianța românească, fiind contaminat abia târziu, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, de unele elemente stilistice aparținând Apusului. Alături de bogata activitate a zugravilor maramureșeni, se remarcă activitatea unor pictori veniți de peste munți din Moldova sau din Transilvania.

O vie activitate duce în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea în Maramureș zugravul Radu Munteanu din Ungureni, localitate din Țara Lăpușului. Zugravul lăpușan trece munții în Maramureș unde îl găsim în anul 1771 făcând o însemnare pe un *Apostol* la cererea unor săteni din Botiza, care cumpăraseră cartea pentru biserica din satul lor. În același an zugrăvește un grup de icoane pentru biserica de lemn din Glod, iar în 1775 decorează interiorul bisericii Bilenilor din Săliștea de Sus, deoarece într-un poemnic de la această biserică se menționează: „... ani de la zugrăvitul bise-

19. Ioan Birlea, *Op. cit.*, p. 72.

20. Pe un *Liturghier*, tipărit la București în 1746, se află următorul text: „Philippus Opreș parochus Kallimfalvensis, cuius erat s. Liturgia, meus praedecessor, ordinatus fuit in regno Moldaviae, in Metropoli, in civitate /Iași/, per Antonium, totius Moldaviae Metropolitan, anno 1733, et obiit anno 1795...” I. Birlea, *Op. cit.*, p. 67.

21. Cristache Panait, T. Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1972, nr. 2, pp. 39—59.

22. Dana Tarnavșchi Schuster, *Bisericile de lemn din Țara Lăpușului*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1973, nr. 2, p. 47; Marius Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj Napoca*, XIX, 1976, p. 112, c. 119.

ricii 1775 . . . Radu Zugravu". Pe valea Marei, la Desești tîmpla și pictura parietală sînt semnate în 1780 de acest pictor venit de pe plaiurile Țării Lăpușului. La această biserică Radu Munteanu are un colaborator maramureșan, zugravul Gheorghie Vișovan. În 1793 picta pentru biserica din Budești Susani o cruce de mîna, și probabil în același an zugrăvește mai multe icoane în satul vecin Sîrbi (Josani).²²

În veacul al XVIII-lea în Maramureș se cunosc un număr însemnat de pictori, o adevărată „școală” locală, care se bucura de un binemeritat prestigiu nu numai în acest nordic ținut, ci și în alte regiuni ale Transilvaniei ori chiar în Moldova. Icoane ori picturi murale aparținînd zugravilor maramureșeni întîlnim în numeroase localități de pe valea Someșului, din Țara Năsăudului ori din ținutul Bistriței, în părțile Sălajului, în Țara Lăpușului ori în Chioar.²³

Cadrul în care evoluează arta românească din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea este favorabil unor confluente artistice, unor schimbări de valori din sfere culturale diferite, ceea ce contribuie la realizarea unor originale sinteze, aportul substanțial avîndu-l artiștii locali, ce se grupează acum în adevărate „școli” și centre de pictură, afirmînd încă o dată în arta lor strînsele și permanentele legături cu Țara Românească și Moldova. Fenomenul artistic din această epocă, așa cum am mai arătat și în alte rînduri, manifestă orientări și curente, ce subliniază tendințele centripete ale celor trei țări românești și în acest domeniu.

RÉLATIONS ARTISTIQUES ET CULTURELLES ENTRE LE MARAMUREȘ ET LES AUTRES PAYS ROUMAIN DANS LE XVIII-e SIÈCLE.

(RÉSUMÉ)

Pendant le XVIII-e siècle le Maramureș — le plus nordique des pays roumains — a entretenu intenses et permanents rapports avec les régions de Transylvanie, a eu des modèles à suivre l'art de Valchie (sous le règne de Constantin Brancoveanu) e l'architecture des églises moldaves, c'est inspiré des livres édités dans les plus importants centres de l'espace roumain, en réalisant des synthèses cultural-artistiques originales, mais en accord avec l'unité spirituelle carpatho-danubienne.